

VZŤAH POZITIVISTICKEJ A MARXISTICKEJ FILOZOFIE VEDY

KAROL HÁJEK, Ústav filozofie a sociológie SAV

Je všeobecne známe, že hlavným nedostatkom starovekej teórie poznania bolo, že riešila otázky vzťahu objektu a subjektu poznania prevažne v špekulatívnej rovine. Stavala i riešila tieto otázky v aspektoch filozofických postulátov objektívneho idealizmu a nie v empirickej rovine praxe. Hlavným nedostatkom súčasnej pozitivistickej teórie vedy je rovnako formulovanie i riešenie otázok vzťahu objektu a subjektu poznania v špekulatívnej rovine, pravda, s tým rozdielom, že objektívny idealizmus sa nahradil subjektívnym idealizmom. Tam, kde sa v pozitivizme operuje pojmami empirického poznania, dáva sa týmto pojmom jednoznačne subjektívno-idealistická interpretácia. Pokúsime sa ukázať, že marxistická teória poznania a jej filozofia vedy na rozdiel od pozitivistickej formuluje a rieši problém vzťahu subjektu a objektu poznania predovšetkým ako problém vzťahu teórie a spoločenskej praxe.

Teória poznania v prácach K. Marxa a F. Engelsa vysvetlila na princípoch dialektického materializmu všetky základné otázky vzťahu subjektu a objektu poznania. Boli v nej vyjadrené teoretické východiská i pre rozvoj vedeckého poznávania. Konkrétnejšie rozpracované programové východiská marxistickej filozofie vedy priniesla neskôr Leninova práca *Materializmus a empiriokriticizmus* (r. 1908). V tejto práci bol formulovaný program budovania marxistickej gnozeológie ako teórie odrazu a v rámci nej i program rozvíjania teórie vedy metódami logiky, metodológie a filozofie vedy. Rozvíjali sa ako analyticko-syntetické disciplíny na báze systemizácie filozoficko-ontologických informácií o povahe prírodno-historického i spoločensko-historického bytia. Problémy vedeckého poznania sa formulovali a riešili nie v špekulatívnej rovine, ale v empirickej rovine praxe.

No tam, kde sa „realizoval“ pozitivistický program budovania teórie vedy, možno sledovať úplne protikladne orientované teoreticko-metodologické tendencie. Už pôvodná koncepcia pozitivizmu, ale rovnako i neo-pozitivismus pod vedením R. Carnapa, ako aj všetky ostatné postpozitivistické koncepcie dávajú si do programu úlohu budovať exaktnú teóriu vedy. Pravda, metodologickým východiskom plnenia tohto programu bol v princípe subjektívny idealizmus. Práve s týmto sa v celom období fungovania logického pozitivizmu spájala jednostranná absolutizácia analytických metód logiky vedy a úsilia izolovať logiku od filozofie, od jej ontologickej problematiky.

Povolanie marxisticky orientovaní logici sú dnes jednotní v názore, že program logickej analýzy „vedeckého jazyka“, ktorého základy formuloval pôvodný pozitivizmus a neskôr dotváral známy viedenský kruh, zostal programom, ktorý je vlastný logicko-metodologickej koncepcii

i súčasného scientisticky orientovaného pozitivismu. Zastávame názor, že to podstatné, čím sa súčasná pozitivistická koncepcia teórie vedy najvýraznejšie odlišuje od marxistickej, je chápanie predmetu filozofie vedy a je to najmä „nadtriedne“ vysvetľovanie sociálnych úloh filozofie vedy. Proti marxisticko-leninskému chápaniu miesta a úlohy filozofie vedy v systéme spoločnosti stavajú pozitivisti subjektívno-idealistickú interpretáciu „teórie vedy“.

Nemienime tvrdiť, že napríklad russelovsko-carnapovský (rekonštrukcionistický) smer vo filozofii vedy je totalitne samoučelný. I napriek tomu, že úlohy filozofie vedy redukoval na výskum samého jazyka vedy, mal v oblasti logických štúdií i svoju pozitívnu úlohu. Už samým rozlíšením observačného a teoretického jazyka a poukázaním na funkcie korešpondenčných pravidiel a rozdielných významových postulátov nepochybne prispel k rozpracovaniu jazyka vedy. Pravda, akokoľvek zdôvodňované pokusy zužovať funkcie filozofie vedy na úlohy kultivácie samého jazyka vedy treba považovať za pozitivistickú redukciu úlohy vedy v spoločnosti. Sú to raz viac, inokedy menej úspešne ukrývané pozitivistické tendencie „pristrihovať“ sociálno-politické funkcie filozofie vedy a redukovať ich na syntakticko-sémanticko-pragmatické úlohy, ktoré patria do záujmovej sféry logiky vedy.

Dnes sa však predsa nezriedka priznáva, že jednotliví tzv. scientisticky orientovaní predstavitelia logicko-pozitistickej teórie vedy (K. Popper) prešli v posledných desaťročiach významnými pozitívnymi premenami. Určitými korekciami svojich názorov ustúpili od niektorých tiež pôvodnej koncepcie. Treba však povedať, že v podstatnom zostávajú na pozíciách buržoáznej ideológie. Na takomto stanovisku zostávajú najmä v predstieranom popieraní politických funkčných spojení filozofie a vedy a v otvorenom odmietaní ich úloh v progresívnych sociálno-ekonomických premenách spoločnosti.

V tejto súvislosti ani v najnovšie koncipovaných názoroch zástupcov pozitivismu nemožno objaviť také, ktoré by jednoznačne vyjadrovali úsilie oslobodiť sa od každého oportunistu buržoáznej ideológie. Ukazuje sa, že i tí tzv. kritickejší (W. Quine, A. Papp a iní) na jednej strane síce dospeli k odmietnutiu niektorých tiež pozitivismu, ale na druhej strane ďalej absolutizujú metódy logicko-matematickej analýzy jazykových systémov. Jednotlivé korigované postoje niektorých i v tzv. scientistickej interpretácii objektívnych „vývinových premien“ (K. Popper) len pripomínajú ústup od pozitivismu k určitému realizmu odmietania redukcie filozofickej problematiky na úlohy logickej analýzy jazyka vedy.

Zdanlivo vedecky formulované názory jednotlivcov tu neopúšťajú hranice špekulatívnosti ani vtedy, keď sa ich autori otvorene hlásia k určitým tzv. antipozitivistickým tézám o „revolúcii vo vede“ (T. Khun). Hlásia sa k tézám o revolúcii vo vede, ktorá by mala poprieť absolutizovanie hraníc medzi exaktne vedeckými problémami a ontolo-

gickými „pseudoproblémami“. Bolo by omylom domnievať sa, že takéto „nové“ trendy sú v logickom pozitívizme v súčasnej epoche zápasu dvoch ideológií novou filozofickou orientáciou. Nedávajú prísľub dôslednej dialekticko-materialistickej orientácie vedy na jej politické úlohy v prospech skutočne revolučných spoločenských premien. V žiadnej podobe neposilňujú politické pohyby po boku robotníckej triedy v jej zápase za podstatnú prestavbu kapitalistickej spoločnosti.

Takto pozitívizmus i s jeho najmodernejšími koncepciami zostáva ideologickou doktrínou buržoázie. V politických službách buržoázie plní úlohy reakčnej ideológie. Vystupuje jednoznačne proti prenikaniu dialektického materializmu do rozhodovacích procesov v buržoáznej vednej politike. Stráži „neutralitu“ vedomia subjektu vedy i tzv. čistotu exaktnej vedy pred „nebezpečím“ z prenikania marxisticko-leninskej ideológie do vedy. Výrazne retardačne pôsobí najmä tam, kde sa žiada teoreticky posilniť účinnosť sociálno-politických funkcií vedy v úsilí o kvalitatívnu prestavbu kapitalistického spoločenského systému.

Súčasný pozitívizmus sa neodlíšil od pôvodného, keď:

1. Nahrádza svetonázorové aspekty filozofie hľadiskami iných, všeobecných teoretických systémov s ideologickými zámermi odvádzať vedu od jej revolučných úloh v spoločnosti. Napr. svojiským hodnotením teórie systémov, kybernetiky a iných nefilozofických všeobecnejších teórií.

2. Jednostranným preceňovaním metód syntakticko-sémantickej analýzy vždy ešte svojím spôsobom absolutizovaného jazyka vedy ďalej redukuje úlohy filozofie vedy na „čisté“, exaktne vedecké úlohy metodológie a logiky.

3. Na jednej strane navonok síce odmieta funkčné spojenia vedy a ideológie, ale na druhej strane v ukrývanej forme veľmi cieľavedome podriaďuje úlohy vedy reakčným triednym záujmom buržoázie.

Protí pozitívizmu kladieme preto marxistický koncept filozofie vedy. V skrátenej podobe sa pokúsím ukázať, čo z hľadiska marxizmu treba rozumieť pod pojmom filozofie vedy v súčasnej epoche vedecko-technického rozvoja.

Vieme, že zložito štruktúrovaný systém vedy v jeho funkčnom vzťahu k relevantným zložkám štruktúry spoločnosti možno pri dovolenej miere zjednodušenia charakterizovať jeho tromi základnými znakmi:

1. Je to jednak do systému uvedená teoretická skúsenosť o predmetnej oblasti vedy. Utvára sa a rozvíja ako teoretický jazyk vedy na pôde logiky vedy.

2. Ďalej je to z tejto teoretickej skúsenosti odvodený systém metód vedy. Tvorí sa a rozvíja vo vzťahu k predmetnej oblasti na pôde metodológie vedy.

3. Je to organizačne zabezpečený systém inštitúcií, funkčne spojený so zložkami štruktúry spoločnosti. Tento systém inštitúcií s ich cieľo-

vými sociálno-politickými úlohami v štruktúre spoločnosti tvorí predmetnú oblasť filozofie vedy.

Pod logikou, metodológiou a filozofiou vedy možno v tejto súvislosti rozumieť metavedecké disciplíny, ktoré majú svoj podiel pri tvorbe teórie vedy, t. j. pri tvorbe teoretického obrazu zákonitostí vývinu vedy. Predmetné oblasti pre tieto metavedecké disciplíny možno vymedziť na spomenutých troch relevantných zložkách štruktúry objektívneho systému vedy takto:

1. Teoretický systém vedy, teoretický jazyk vedy predstavuje tú zložku štruktúry vedy, ktorá patrí do záujmovej sféry logiky vedy s jej úlohami výskumu syntaktických a sémantických stránok jazyka vedy. V centre jej pozornosti je najmä problematika vedeckej inferencie a úlohy analýzy štruktúry a fungovania empirického a teoretického jazyka vedy. Sem patria zvlášť úlohy tvorby syntaktických a sémantických pravidiel systemizácie a formalizácie jazyka vedy, ktoré sa podriaďujú cieľovej úlohe výstavby exaktnej teórie vedy.

2. Systém metód vedy predstavuje tú zložku štruktúry vedy, ktorá patrí do záujmovej sféry metodológie vedy. Rozumieme ňou oblasť výskumu teoreticko-poznávacích a prakticko-aplikačných procedúr s príslušnými technikami, ktoré v celostnom systéme vedy zabezpečujú kvalitu a efektívnosť riešenia konkrétnych úloh vedy na jej vstupoch pri tvorbe teórie vedy i na jej výstupoch pri využívaní vedy v spoločenskej praxi.

3. Systém organizačne zabezpečených inštitúcií predstavuje nakoniec tú zložku štruktúry vedy, ktorá patrí do záujmovej sféry filozofie vedy. Sú to vzťahy organizácie štruktúry systému vedy ako sociálnej inštitúcie s jej vnútornými socio-technickými zložkami i s ich vonkajšími funkciami, ktorými sa veda zjednocuje s celou totalitou zložiek štruktúry spoločnosti.

V merite záujmov filozofie vedy tak stoja významné úlohy výskumu zákonitostí funkčnej jednoty vedy s relevantnými komponentmi daného sociálneho systému. Význam filozofie vedy vidím najmä v tom, že v kooperácii s ostatnými odborními komplexnej metavedy (vedy o vede) podriaďuje sa úlohe pomáhať tvoriť a rozvíjať teóriu vedy ako filozoficky zdôvodnený sociálno-politický programový model pre rozhodovacie procesy v praxi organizácie a riadenia vedy.

Teórii vedy tu priznávam úlohu programového modelu pre rozhodovacie procesy, ktoré sa trvale realizujú v praxi vednej politiky ako v nástroji riešenia komplexných, špecificky sociálno-politických problémov organizácie a riadenia vedy pri prepájaní plánov rozvoja vedy s plánmi rozvoja celku spoločenského systému. Takýto teoretický model vedy je nepostrádateľný v oblasti vednej politiky. V súvislosti s týmto zastávam názor, že úlohy filozofie vedy sa bezprostredne a trvale spájajú najmä s úlohami vednej politiky. Prečo predovšetkým?

Vedy dnes stoja pred náročnou úlohou prispieť k zefektívneniu

a k výraznejšej akcelerácii procesov prepájania vymožeností vedy s prednosťami socializmu. Prednosťami systému socializmu treba rozumieť celý zložitý komplex pozitívnych prvkov organizácie spoločenskej štruktúry s jej objektívnymi možnosťami progresívnych premien, ktoré smerujú k vybudovaniu komunistickej spoločnosti. Prax dokazuje, že vedná politika významne transformuje zámery rozvoja vedy do plánov rozvoja národného hospodárstva. Vedná politika takto v socialistických podmienkach funguje ako základný nástroj riadenia vedy. Zabezpečuje sledovanú kvalitu a efektívnosť pri spájaní vymožeností vedy s prednosťami socializmu. Stáva sa kľúčovým faktorom riešenia, rozpracovávaní a realizácie základných programovaných smerov vedecko-technického rozvoja.

No efektívne spájať vymoženosti vedy s prednosťami socializmu znamená v praxi vednej politiky maximálne využívať adekvátny komplex informácií o mieste a úlohe vedy vo vzťahoch organizácie socialistického spoločenského systému. Znamená to dobre pochopiť, v akej konkrétnej podobe sú na jednej strane predpokladom progresívnych premien vedy progresívne premeny spoločenského systému, ale súčasne i pochopiť, ako a v akej konkrétnej podobe sa ponúka rozvoj vedy ako nástroj rozvoja spoločenskej praxe.

Ak rozhodovanie v sociálno-politických problémových situáciách patrí do kompetencie vednej politiky, potom je mimo každú pochybnosť, že kvalitu a efektívnosť rozhodovania nemôžu zabezpečiť samé operácie skúsenosťami logiky alebo metodológie vedy. Nezabezpečia ju ani skúsenosti ostatných odborov metavedy, ak nie sú náležite filozoficky syntetizované. Rozhodovať tu musia filozoficky spracované operácie dátami, ktoré vyjadrujú sociálno-politické osobitosti v procesoch vrastania vedy do objektívnych vzťahov štruktúry spoločenského systému.

Je mimo každú pochybnosť, že ak má v epoche vedecko-technickej revolúcie celostný systém vedy utvárať skutočne pohyblivú jednotu so zložkami spoločenského systému, musí sa stať predmetom výskumných záujmov nielen pre filozofiu, metodológiu a logiku vedy vo vnútri systému filozofických vied. Tieto odbory dnes musia pri výskume vedy prijať za vlastné i medziodborové formy kooperácie s ostatnými kompetentnými odborními špeciálnych vied. Kooperovať musia najmä so sociológiou vedy, s ekonómiou vedy, psychológiou vedy, s odborními dejín vedy, s odborními organizácie a riadenia vedy a inými. Všetky tieto odbory musia vnútorne kooperovať v jednotnom komplexe odborov marxistickej metavedy, t. j. navzájom si odovzdávať teoreticko-metodologickú skúsenosť, avšak súčasne si musia zachovávať a ďalej rozvíjať špecificky vlastné teórie a metódy.

Na druhej strane však považujem za potrebné zdôrazniť, že meta-vedecký výskum vedy s jej relevantnými sociálno-politickými funkciami v štruktúre spoločnosti nemôže poskytnúť efektívne aplikabilný teoretický model pre rozhodovacie procesy v oblasti vednej politiky, ak v ňom bude absentovať filozofia vedy. Jednotlivé poznávacie i aplikačné funk-

cie vedy s jej sociálno-ekonomickými funkciami sú nepochybne predmetom záujmu celého komplexu odborov metavedy. Pravda, úloha integrácie a syntetickej generalizácie skúseností o povahe objektívnych sociálnych východísk, subjektívnych faktorov a hlavne politických cieľov vedy prekračuje hranice použiteľnosti metód jednotlivých odborov špeciálnych vied. Tieto úlohy patria v komplexe odborov metavedy do kompetencie filozofie vedy s jej nezastupiteľnými metódami dialektickej analýzy a syntézy dosahovaných informácií o poznávanom predmete.

Akademik V. Filkorn v spojitosti s touto otázkou napísal: „Dialektická analýza (metódou filozofie vedy) musí spĺňať dve hlavné úlohy. Musí hlbšie osvetliť (podstatné určenosti objektu) a do širších súvislostí vložiť výsledky analýz jednotlivých špeciálnych vied. Filozofia tu má svoju vlastnú sféru bádania, ktorá predovšetkým prekračuje rámec možnosti klasifikačnej, vzťahovej i kauzálnej analýzy špeciálnych vied a ktoré všetky sú svojím spôsobom len jednostrannými analytickými metódami.“ (1, s. 260) Požiadavka teoreticky i prakticky sa zmocniť zákonitostí vývinu vedy sa tu spája s úlohou zmocniť sa vedy v jej organickom začlenení do štruktúry daného spoločenského systému. Len a len v tomto sociálno-politickom začlenení do štruktúry spoločnosti sa veda stáva vývojaschopnou a nakoniec v tomto začlenení sa stáva zaujímavou osobitne pre filozofiu vedy.

Považujem tu za potrebné zdôrazniť, že tradičné vonkajšie funkčné spojenia filozofie so špeciálnymi vedami pri výskume celostného systému vedy dnes už nestačia plniť narastajúce náročné požiadavky kvality a efektívnosti výskumu. Preto musí filozofia prekročiť kompetenciu tradičných intradisciplinárnych výskumných záujmov a vstupovať do interdisciplinárnej spolupráce so špeciálnymi vedami, osobitne pri metavedeckom výskume. Diskusia o optimálnych formách spolupráce filozofie a špeciálnych vied pri výskume vied je stále ešte otvorená a svojím stanoviskom pochopiteľne nemienim túto diskusiu uzatvárať. Naopak, na inom mieste som v konfrontácii s inými názormi konkrétnejšie ukázal, že náš koncept filozofie vedy treba považovať len za príspevok do prebiehajúcej diskusie. (2; 3)

Čo chcem predovšetkým povedať k metodologickej problematike výraznejšieho skvalitňovania spolupráce filozofie a špeciálnych vied pri metavedeckom výskume? Vychádzam zo známej skutočnosti, že v súčasnej epoche vedecko-technického rozvoja sa v mnohom smere naozaj podstatne menia vzťahy vnútornej štruktúry vedy i spôsoby jej integrácie so spoločenskou praxou. V takej miere, v akej sa veda stáva bezprostrednou výrobnou silou spoločnosti, posúvajúc sa bližšie k rovine praxe, rozširujú sa a náročnejšími sa stávajú i metavedecké výskumné zámery zainteresovaných vied. V spojitosti s týmto sa nevyhnutne musia meniť i výskumné metódy filozofie pri štúdiu procesov integrácie vedy a spoločenskej praxe.

Z toho vyplýva, že analogicky ako sa stáva nevyhnutným interdis-

ciplinárny prístup jednotlivých špeciálnych vied k úlohám výskumu vedy, musí i filozofia vstupovať do medziodborovej spolupráce so špeciálnymi vedami, ak s nimi mieni skutočne efektívne vo výskume kooperovať. Domnievam sa, že súčasný systém vedy predstavuje práve takú predmetnú oblasť, ku ktorej musia metódami interdisciplinárneho výskumu pristupovať zainteresované odbory špeciálnych vied spolu s filozofiou. Pravda s filozofiou, ktorá sa musí priblížiť k teóriám a metódam špeciálnych vied v takej miere, v akej sa špeciálne vedy musia priblížiť k teórii a metóde filozofie.

Nazdávam sa, že filozofia spolu s metodológiou a logikou vedy je objektívnymi procesmi integrácie vied a spoločenskej praxe skutočne veľmi naliehavo prizývaná najmä v oblasti výskumu vedy vstupovať do medziodborovej spolupráce so špeciálnymi vedami. Môže a mala by pri výskume vedy vstupovať do vnútornejšej spolupráce so špeciálnymi vedami ako špecializovaný metavedecký odbor. Relatívne vysunutá zo systému filozofických vied do bezprostrednejšej kooperatívnej spolupráce so špeciálnymi vedami v komplexe zainteresovaných odborov meta-vedy by v žiadnej podobe nenarušila, ale posilnila ontologické a gnozeologické funkcie systému filozofických vied. Práve v interdisciplinárnej spolupráci so špeciálnymi vedami môže filozofia nájsť hľadané optimálne podmienky, konkrétne-všeobecne vysvetliť systémové štruktúrno-funkcionálne spojenia vied nielen v ich poznávacom vzťahu k objektu výskumu, ale súčasne v ich aplikácii na spoločenskú prax.

Znamená to, že vo filozofii vedy je nutné zodpovedne rešpektovať predovšetkým známu leninskú direktívu pre štúdium vedy, v zmysle ktorej „treba zjednotiť poznanie a prax“ (4, s. 226), treba naozaj organicky spojiť funkcie vedy s potrebami rozvoja spoločenskej praxe. Ide tu v princípe o požiadavku riešiť otázky rozvoja vedy nie v špekulatívnej rovine „čistých“ teórií, ale predovšetkým v rovine praxe. V takej miere, v akej sa dnes v praxi vednej politiky dostávajú do centra pozornosti komplexné problémy organizácie i riadenia vedy, problémy optimalizácie dynamickej integrácie vedy so zložkami štruktúry spoločnosti, stáva sa nevyhnutným riešiť dané problémy praxe za účasti filozofie vedy.

Analýza štruktúry a fungovania vedy v jej pohyblivom začlenení do štruktúry spoločnosti nemôže byť vyčerpávajúcou bez dialektickej analýzy jej podstatných vzťahov metódami filozofie. Takáto analýza sa spája s nevyhnutnosťou systematickej filozofickej integrácie a syntézy informácií, ktoré poskytujú analytické metódy jednotlivých zainteresovaných odborov špeciálnych vied. Cieľom dialektickej analýzy vedy a syntézy celku získavaných výsledkov výskumu vedy je dostať sa k systémovému vyjadreniu vnútorných i vonkajších determinánt jej premien. Cieľom výskumu je tu dopracovať sa k objaveniu a k praktickému ovládnutiu nielen podstatných vzťahov jednoty jej vnútorných komponentov, ale súčasne a predovšetkým k objaveniu a k praktickému ovlád-

nutiu tých jej podstatných vzťahov, v ktorých sa ona dynamicky zjednocuje so zložkami štruktúry daného spoločenského systému.

Z toho vyplýva záver, že marxisticko-leninská filozofia vedy sa principiálne odlišuje od každej koncepcie pozitívizmu hlavne tým, že svojím predmetom rozumie:

1. Celostný systém vedy s jej vnútornými komponentmi štruktúry, ale súčasne i vonkajšími sociálno-politickými funkciami, ktorými sa spája so všetkými zložkami štruktúry spoločenského systému.

2. Takýto systém vedy chápe marxisticko-leninská filozofia vedy ako objektívne determinovaný i determinujúci, ale vždy určitým spôsobom sociálno-politický komponent spoločenského systému. Je v trvalej vývinovej jednote s organizáciou štruktúry spoločnosti.

Marxisticko-leninská filozofia vedy sa musí v epoche vedecko-technického rozvoja stále efektívnejšie zúčastňovať na tvorbe objektu adekvátneho dynamického teoretického modelu vzťahov dialektickej jednoty a podmienenosti vedy s celou totalitou zložiek štruktúry spoločnosti. Musí ho tvoriť zodpovedne dobovými metódami interdisciplinárnej spolupráce s kompetentnými odbormi špeciálnych vied. V takejto medzi-odborovej spolupráci je filozofia dnes povolaná dotvárať teoretický model pre rozhodovacie procesy na pôde vednej politiky v systéme organizácie vedy.

LITERATÚRA

1. FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. Bratislava 1960.
2. HÁJEK, K.: K otázke jednoty filozofie a špeciálnych vied v marxisticko-leninskej metavede. Teorie rozvoje vědy, Praha 1977, č. 3.
3. HÁJEK, K.: Filozofia v komplexe odborov vedy o vede. Filozofia SAV, 1979, č. 1.
4. LENIN, V. I.: Spisy 38. Bratislava 1961.